

Вадим Золотарьов (м. Харків), Олег Бажан (м. Київ)

«Обліковець» масових убивств у добу «Великого терору» (Соломон Абрамович Альтзіцер)

На основі архівних документів висвітлюється біографія та діяльність секретаря особливої трійки при Київському управлінні НКВС в 1937-1938 роках Соломона Альтзіцера.

Ключові слова: Соломон Альтзіцер, «Великий терор», обліково-статистичний відділ НКВС, особлива трійка НКВС.

Vadim Zolotariov, Oleh Bazhan

The «meter» massacre in the era of «Great Terror» (Solomon Abramovich Altsitser)

On the basis of archival documents, the biography and activities of the secretary of the special troika under the Kyiv NKVD administration in 1937-1938, Solomon Altsitser, are covered. An attempt is made to disclose the principles of the registration and statistical departments of the Main Department of State Security of the NKVD of the USSR during the Great Terror. The biography of the heads of the accounting and statistical department of the State Security Department of the NKVD of the UkrSSR from the end of the 1920s-1930s is presented in the essay. A significant place in the article is given to the clarification of the extrajudicial powers of the NKVD, especially the functioning of extrajudicial sentencing bodies that existed in 1937-1938. It is concluded that the three NKVD guided by the simplified procedure of legal proceedings, not adhering to most of the normative requirements of the then Code of Criminal Procedure of the USSR, resulting in massive loss of innocent people.

Key words: Solomon Altsitser, «Great Terror», accounting and statistical department of the NKVD, special three NKVD.

Вадим Золотарев, Олег Бажан

«Учетчик» массовых убивств во времена «Большого террора» (Соломон Абрамович Альтзіцер)

На основании архивных документов воссоздана биография и деятельность секретаря особой тройки при Киевском управлении НКВД в 1937-1938 годах Соломона Альтзіцера.

Ключевые слова: Соломон Альтзіцер, «Большой террор», учетно-статистический отдел НКВД, особая тройка НКВД.

Ім'я Соломона Альтзіцера стало уособленням «Великого терору» на Київщині та нерозривно пов'язане з найбільшим в Україні місцем поховання жертв сталінських репресій у Биківнянському лісі. Його персону неодноразово згадується на сторінках видань, присвячених масовим політичним репресіям 1937-1938 роках в столиці УРСР¹. Проте у таємному «Списку осіб, які входили до складу позасудових органів ДПУ-НКВС УРСР» (налічує 196 осіб), підготовленому у червні 1989 р. КДБ УРСР, його прізвище відсутнє². Ким же насправді був цей сумнозвісний київський чекіст, і який його «особистий внесок» у винищення власного народу? Чим займався підрозділ НКВС, яким він керував? На ці питання ми спробуємо відповісти у нашому нарисі.

¹ Амонс А.І. Биківнянська трагедія. Документи та матеріали. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2006. – 559 с., Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К.: Київське наукове товариство ім. Петра Могили, 1999. – 446 с.; Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937-1938 рр. У 2-х частинах / Упоряд. С.Кокін, М.Юнге. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч II. – 598 с.; Органи державної безпеки Київщини (1917 – 2008) у фотографіях та документах. – К.: «Друкарня Діапринт», 2008. – 504 с.; Сосни замістьobeliskів. Білоцерківський мартиролог/ Упоряд. В.О.Коломієць. – Біла Церква: Білоцерківське добровільне товариство незаконно репресованих, ТОВ Білоцерківдрук, 2015. – 712 с.

² Україна в добу «Великого терору»: 1936-1938 роки / авт. упоряд. С.Богунов, В.Золотарьов, Т.Рафальська, О.Радзивілл, Ю.Шаповал - Київ: Либідь, 2009. – С. 504-527.

С. А. Альтзіцер

Соломон Абрамович Альтзіцер народився 26 грудня 1898 р. у м. Олександрівську (нині – Запоріжжя) Катеринославської губернії у багатодітній єврейській міщанській родині. Батько мав вугільний склад з пропускною здатністю 7-8 вагонів вугілля та деревини на місяць, після ліквідації якого у 1915 р.

влаштувався на завод сільськогосподарських машин, де працював завідувачем двору³. За відсутності коштів у родині (за борги у 1919 році батько змушений був продати сімейний будинок) Соломон в 1915 році припинив навчання (закінчив 5 класів 6-ти класного училища, що дало йому змогу визначати свою освіту як «незакінчену початкову»⁴) і в тому році розпочав трудову кар'єру в якості продавця в аптекарському магазині. Наприкінці 1916 р., побоюючись призову до царської армії, поїхав на станцію Лисичанськ та влаштувався агентом з приймання вугілля, оскільки шахти прирівнювалися до оборонних підприємств та давали відстрочку від військової служби. Після Лютневої революції 1917 р. Соломон повернувся до Олександрівська та знову став працювати продавцем в аптеці. У серпні 1920 р. добровільно вступив до відділу постачання 21-ї кавалерійської дивізії 2-ї кінної армії РСЧА⁵. Це військове з'єднання у той час протистояло військам барона П.М.Врангеля у Північній Таврії; у вересні – жовтні 1920 р. вело боротьбу з повстанськими отаманами у Придніпровських плавнях та в районі Нікополя; у жовтні – листопаді 1920 р. брало участь в контрнаступі Південного фронту в Північній Таврії та Перекопсько-Чонгарській операції, захоплювало Бахчисарай, Сімферополь та Севастополь; у грудні воювало з махновцями на Катеринославщині; у січні – лютому 1921 р. ліквідувало «політичний бандитизм» на Північному Кавказі в районі

станцій Шкуринська, Куцівська, Новодерев'янківська, Новоминська. У березні 1921 р. дивізію перекинули на Закавказзя⁶. Соломон Альтзіцер «безпосередньо участі в боях не брав», про що чесно писав у численних анкетах⁷. На Кавказі він був переведений до польового армійського постачання XI армії РСЧА, яка згодом була перейменована в Окрему Кавказьку армію. Потім працював діловодом окремих складів і майстерень, планово-контрольного та обозно-речового відділів. Після демобілізації у березні 1923 р. С. Альтзіцер повернувся до рідного міста та влаштувався продавцем у галантерейний магазин, в якому працював до вересня 1925 р., за винятком 6 тижнів 1924 р. коли служив помічником начальника господарської команди 90-го Уральського полку РСЧА. Упродовж вересня 1925 р. – травня 1928 р. – продавцем галантерейно-бакалійного магазину у с. Біленьке Запорізької округи, потім два місяці був безробітним, після чого як сам стверджував «у липні місяці, маючи рекомендації працівників Запорізького окрвідділу ДПУ поїхав до Харкова та був прийнятий до Харківського окрвідділу діловодом»⁸. З'ясувати прізвища поручителів, які посприяли Альтзіцеру переходу на роботу до силових структур авторам даного нариса поки що не вдалося. Варто зауважити, що сам факт залучення С. Альтзіцера до лав чекістів здається досить дивним. Адже Соломон Абрамович був на той час безпартійним, мав непролетарське походження та професію продавця, не міг похизуватися бойовим минулим. Ба більше, Альтзіцер не був навіть таємним співробітником або інформатором органів держбезпеки, інакше про це був би відповідний запис в особовій справі. Ймовірно Соломон Абрамович постачав дефіцитні товари комусь із запорізьких чекістів, за що і отримав рекомендацію. На користь цієї версії говорить і той факт, що кар'єру в ДПУ Альтзіцер розпочав у Харкові, адже у рідному місті багато у кого виникло б цілком слушне запитання – за які такі заслуги скромний продавець харчів став чекістом? Втім, вивчивши біографію не однієї сотні працівників ДПУ-НКВС УРСР, ми можемо стверджувати, що випадок з Альтзіцером був досить типовим як на той час.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф.12, спр. 2774, арк. 1.

⁴ Там само, арк. 6 зв.

⁵ Там само, арк. 29.

⁶ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С.160.

⁷ ГДА СБУ, ф.12, спр. 2774, арк. 33.

⁸ Там само, арк. 29-30.

Саме здатність без вагань виконувати будь-яку волю партії і стала на довгі роки головною вимогою до співробітників радянської держбезпеки, яких у той час влучно називали «мечоносцями партії». Тому на роботу до ДПУ і стали набирати осіб на кшталт С.А. Альтзіцера, яким потрібно було постійно доводити відданість керівництву, боротися за членство в правлячій партії та плекати свою майбутню кар'єру.

Професійний шлях до успіху по службових сходах, до престижного соціального статусу і становища у суспільстві Альтзіцер розпочав у Харківському окружному відділі ДПУ у статусі діловода (липень 1928 – січень 1929 року), згодом уповноваженого реєстраційно-статистичної групи (з липня 1930 року). В одній з його атестацій на початку 1930-х років відзначалося: «по роду служби, працюючи в Харківському окрвідділі брав участь у 1929 році в ліквідації волинок, виселенні куркульства та в ліквідації крупних повстанських організацій»⁹. Восени 1930 року Альт-

зіцер опинився на Поділлі. 1 жовтня 1930 р. він отримав посаду уповноваженого обліково-статистичного відділу (ОСВ) 23-го Кам'янець-Подільського прикордонного загону ОДПУ і вже через три місяці на честь десятиріччя прикордонної охорони був нагороджений грамотою та шкіряною курткою. Таким чином можна стверджувати що Альтзіцер відмінно справлявся з обов'язками покладеними на співробітників ОСВ ОДПУ: облік агентури і агентурних розробок; облік конфіскованого майна та зберігання речей заарештованих; накладання та зняття арешту з майна і житлової площі заарештованих; облік слідчих справ і заарештованих; виконання рішень у справах центрального апарата; виконання рішень Особливої наради і контроль за обліком засланих і засуджених; облік неблагонадійних громадян. Начальниками ОСВ ДПУ – УДБ НКВС УРСР (з 2 січня 1937 р. цей підрозділ став називатися 8-м (обліково-реєстраційним) відділом були: з 25 жовтня 1929 р. до 7 червня 1931 р. – Я.В.Письменний¹⁰;

⁹ Там само, арк. 11.

¹⁰ *Письменний Яків Вульфівич* (12.04.1902 – 07.09.1937). Народився у с. Цибульово Олександрійського повіту Херсонської губернії в родині торговця швейними машинками. Єврей. Освіта вища: закінчив вечірні загальноосвітні курси в обсязі 6 класів на станції Знам'янка Херсонської губернії у 1919 р. та правовий факультет Харківського інституту народного господарства у 1924 р. Член ВКП(б) з травня 1928 р. (кандидат у члени РКП(б) у червні 1920 р. – серпні 1921 р. – виключений «як чужий елемент»). З січня 1915 р. – учень фотографа Гровського, ст. Знам'янка. З грудня 1915 р. – експедитор з відправлення вантажів, ст. Знам'янка. У квітні 1919 р. – червні 1920 р. – робітник – пресувальник на маслоробному заводі в Єлисаветграді та в Кулово. У червні – вересні 1920 р. – контролер і секретар Миколаївської губернської робітничо-селянської інспекції. Служив в особливому відділі (ОВ) 13-ї армії (з вересня 1920 р. – помічник військового слідчого 3-го особливого пункту, з 7 жовтня 1920 р. – співробітник пропускного пункту, з 13 жовтня 1920 р. – діловод загальної канцелярії, з 27 січня 1921 р. – діловод активної частини). Служив в ОВ ВЧК 14-ї армії (з 6 березня 1921 р. – співробітник резерву, з 14 березня 1921 р. – письмоводитель організаційно-інструкторського відділку, з 29 березня 1921 р. – діловод організаційно-інструкторського відділку). Служив в ОВ ВУЧК / ДПУ УСРР (з 20 травня 1921 р. – редактор відділу з обробки матеріалів, з 21 жовтня 1921 р. – уповноважений 1-го відділку, з 14 травня 1922 р. – т.в.о. начальника 1-го та 2-го відділків, з 6 вересня 1922 р. – т.в.о. заступника начальника відділу, з 1 листопада 1922 р. – заступник начальника відділу). Служив у контррозвідальному відділі ДПУ УСРР (з 20 грудня 1922 р. – начальник відділку з боротьби з бандитизмом і начальник відділку з охорони кордонів, з 1 березня 1923 р. – уповноважений). З 1 серпня 1923 р. до 1 грудня 1924 р. перебував у резерві призначень ДПУ УСРР, навчався на правовому факультеті Харківського інституту народного господарства. У 1923 р. – лектор ДПУ УСРР за фахом «прикордонні відділки». З 1 листопада 1924 р. – помічник секретаря Колегії ДПУ УСРР. З 16 березня 1925 р. – секретар президії ДПУ УСРР. З 1 квітня 1925 р. – т.в.о. секретаря Колегії ДПУ УСРР. З 1 жовтня 1925 р. до 7 червня 1931 р. – секретар Колегії ДПУ УСРР. З 25 жовтня 1929 р. до 7 червня 1931 р. – начальник обліково-статистичного відділу ДПУ УСРР. 07.06.1931 – відряджений до ОДПУ СРСР. З 1 вересня 1931 р. – начальник відділу центральної реєстрації ОДПУ СРСР. З 10 лютого 1932 р. – начальник обліково-статистичного відділу ОДПУ СРСР. З 21 лютого 1933 р. – керуючий справами ДПУ УСРР. З 11 липня 1934 р. – начальник адміністративно-господарського управління НКВС УСРР. З 20 серпня 1934 р. – начальник відділу кадрів НКВС УСРР. З 9 березня 1936 р. – начальник транспортного відділу УДБ НКВС УСРР. З 2 січня 1937 р. – начальник 6-го (транспортного) відділу УДБ НКВС УРСР. Заарештований 24 червня 1937 р. в Одесі. 7 вересня 1937 р. засуджений на смерть за ст. 54-1 «б» КК УСРР та розстріляний в Києві. Посмертно реабілітований у 1957 р. Звання: капітан державної безпеки (13 грудня 1935 р.), майор державної безпеки (19 січня 1937 р.). Нагороджений орденом Червоної Зірки (8 січня 1936 р.), знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV) (20 грудня 1932 р.), почесною зброєю від ВУЦВК (28 грудня 1927 р.), почесним знаком «Переліт Київ – Памір-Москва-Київ» (1936 р.)

з 1931 р. до 16 березня 1936 р. – М. М. Букшпан¹¹; з 16 березня 1936 р. до 26 липня 1937 р. – І. А. Умов¹²; з 26 липня 1937 р. до 4 квітня 1938 р. – Л. Г. Мунвез¹³; з 4 квітня до 14 серпня 1938 р. – А. Г. Назаренко¹⁴.

Я.В. Письменний

М.М. Букшпан

А.Г. Назаренко

¹¹ *Букшпан Михайло Маркович* (09.1896 – 31.10.1937). Народився у Могильові (тепер Могилів-Подільський) у родині службовця. Єврей. Освіта середня. Кандидат у члени ВКП(б) з 1930 р. (був членом РКП(б) у 1920 – 1921 рр. – виключений за «неучасть у революційному русі в 1917 – 1918 рр»). До 1914 р. навчався, потім працював конторником Азовсько-Донського комерційного банку у Житомирі. У 1915 р. – листопаді 1917 р. – рядовий російської армії на фронті. У 1918–1920 рр. працював у приватній транспортній конторі в Києві. Служив в особливому відділі (ОВ) ВЧК 12-ї армії (з квітня 1920 р. – уповноважений з інформації, з травня 1920 р. – начальник інформації військово-контрольного пункту № 3, з червня 1920 р. – помічник начальника військово-контрольного пункту, з червня 1920 р. – уповноважений інформаційного відділку, з червня 1920 р. – секретар інформаційного відділу, з липня 1920 р. – помічник начальника інформаційного відділку, з вересня 1920 р. – інспектор). Служив в ОВ ВЧК Київського військового округу (з грудня 1920 р. – інспектор, з квітня 1921 р. – старший інспектор і заступник начальника оргвідділу, з липня 1921 р. – начальник інспекторського відділку та т.в.о. начальника адміністративно-організаційного відділку, з вересня 1921 р. – заступник начальника організаційно-інспекторського відділку, з грудня 1921 р. – т.в.о. начальника адміністративно-організаційної частини, з січня 1922 р. – особливоуповноважений, з квітня 1922 р. – начальник організаційно – інспекторського відділку, з травня 1922 р. – заступник начальника адміністративно-організаційного відділку). З серпня 1922 р. – секретар економічного відділу ДПУ УСРР. У жовтні 1922 р. звільнений з ДПУ УСРР за власним бажанням. У грудні 1922 р. – травні 1924 р. – працював в конторі акціонерного товариства «Транспорт» у Києві. У червні-вересні 1924 р. – працював у київському дорожньо-транспортному відділі. У вересні 1924 р. – вересні 1927 р. – працював у київському відділі спілки транспортних робітників і на різних профспілкових посадах. У травні 1926 р. – жовтні 1927 р. – працював в редакції газети «Київський пролетарій» (секретар бюро робітничих кореспондентів, інструктор). У 1923–1927 рр. – перебував на виборній профспілковій роботі у Києві. З жовтня 1927 р. – секретар Економічного управління ДПУ УСРР. З січня 1930 р. – старший уповноважений ЕКУ ДПУ УСРР. З 1931 р. – начальник ОСВ ДПУ УСРР. З 11 липня 1934 р. по 16 березня 1936 р. – начальник ОСВ УДБ НКВС УСРР. З 28 січня 1935 р. до 16 березня 1936 р. – начальник відділу актив громадянського стану НКВС УСРР. З 16 березня 1936 р. – начальник відділу резервів НКВС УСРР. 19 липня 1937 р. заарештований. 31 жовтня 1937 р. засуджений на смерть за ст. 54 – 1 «б» КК УСРР і розстріляний у Києві. Посмертно реабілітований у 1957 р. Звання: старший лейтенант державної безпеки (8 січня 1936 р.). Нагороджений знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV) (8 квітня 1934 р.), срібним годинником (1920 р.).

¹² *Умов Ілля Абрамович* (1899 – ?). Народився у Мінську у родині робітника тютюнової фабрики. Єврей. Освіта середня. Член ВКП(б) з 1925 р. (член РКП(б) у 1917–1921 рр., виключений за міщанство). У 1916–1919 рр. навчався та давав уроки в Одесі. У 1917–1918 рр. – рядовий червоногвардійського загону (м. Одеса). У 1919 р. – секретар Червоноармійського райкому РКП(б) (м. Одеса). У 1919 р. – начальник освітнього відділу політуправління Одеського військового округу. У 1919–1920 рр. – навчався та давав уроки (м. Одеса). У 1920 р. – начальник політвідділу військкомату Одеської губернії. У 1920 р. – інспектор політуправління Київського військового округу. У 1920–1921 рр. – начальник шкільного відділку політвідділу 1-го кавалерійського корпусу, Київський військовий округ. У 1921 р. – секретар реєстраційного відділу Командування військ України та Криму. У 1921 р. – завідувач агітпунктом, Вознесенськ Одеської губернії. З вересня 1921 р. – секретар Вознесенського міськвиконкому. З травня 1922 р. – завідувач відділом Одеського повітового виконкому. З січня 1923 р. – член Одеського губернського ревтрибуналу. З травня 1924 р. – член Вінницького губернського суду. З червня 1925 р. – заступник голови Ніжинського окружного суду. З квітня 1928 р. – член Дніпропетровського окружного суду. З вересня 1929 р. – старший уповноважений економічного відділку (ЕКВ) Дніпропетровського окрвідділу ДПУ. З вересня 1930 р. – старший уповноважений ЕКВ Дніпропетровського оперсектору ДПУ. З січня 1932 р. – відповідальний секретар відділу кадрів (ВК) ДПУ УСРР. З 1933 р. – начальник 3-го відділку ОВ Харківського облвідділу ДПУ. З 1933 р. – помічник начальника ОВ 23-ї стрілецької дивізії. З 10 травня

1934 р. – начальник ОВ 23 -ї стрілецької дивізії. 3 січня 1935 р. – помічник начальника ВК НКВС УСРР. 3 16 березня 1936 р. – начальник ОСВ УДБ НКВС УРСР. 3 2 січня 1937 р. – начальник 8 відділу УДБ НКВС УРСР. 3 26 липня 1937 р. – начальник Краматорського міськвідділу НКВС (Донецька область). 17 травня 1938 р. відкликаний до НКВС СРСР. 3 травня 1938 р. – заступник начальника Райчиханського табору НКВС (Амурська область). 3 1 травня 1939 р. – заступник начальника Управління будівництва НКВС № 204 (Кунцево, Московська область). У 1941 р. – начальник Ликовського табору НКВС (Московська область). 3 1 вересня 1941 р. – начальник польового будівництва головного управління оборонних споруд НКВС (Карелія). 3 5 лютого 1942 р. – заступник начальника Північно-Двинського табору НКВС. 3 1943 р. до 1 грудня 1945 р. – начальник Північно-Двинського табору НКВС. 8 лютого 1946 р. подав у відставку. Подальша доля невідома. Звання: лейтенант державної безпеки (9 січня 1936 р.), старший лейтенант державної безпеки (29 червня 1942 р.), майор державної безпеки (11 лютого 1943 р.), підполковник державної безпеки (16 серпня 1945 р.). Нагороджений орденом Знак Пошани (29 листопада 1941 р.).

¹³ *Мунвез Лазар Григорович* (01.07.1895 – 25.09.1938). Народився в Варшаві в родині службовця. Єврей. Член ВКП(б) з 1932 р. Закінчив 6 класів реального училища в Мінську. У 1913 – 1914 рр. навчався в технікумі Мітвейд (Саксонія, Німеччина). У 1917 – 1918 рр. – практикант техніко-хімічної лабораторії у Петрограді. У 1919 – 1920 рр. – завідувач резервом київської міліції. У 1920 – 1921 рр. – старший секретар, секретар президії Київського губернського ревтрибуналу. У серпні 1921 р. – серпні 1922 р. працював в Київській губ. ЧК (секретар і уповноважений секретно-оперативного відділу, співробітник економічного відділу). У 1923 р. – грудні 1924 р. – народний слідчий 3-ї дільниці Київського губернського суду. У січні 1925 р. – липні 1926 р. – хімік, завідувач лабораторією заводу «Пролетарій» (м. Київ). У серпні 1926 р. – лютому 1927 р. – лаборант київського заводу імені Свердлова. 3 1 січня 1928 р. – секретар Глухівського окрвідділу ДПУ. 3 26 лютого 1930 р. – секретар Конотопського окрвідділу ДПУ. 3 1 вересня 1930 р. – інспектор адміністративного відділу ДПУ УСРР. 3 1 січня 1931 р. – помічник начальника організаційно-інструкторського відділу фельд'єгерського корпусу ДПУ УСРР. 3 26 грудня 1931 р. – начальник організаційно-інструкторського відділу зв'язку ДПУ УСРР. 3 19 квітня 1933 р. – начальник ОСВ Харківського облвідділу ДПУ. 3 22 березня 1934 р. до 10 липня 1934 р. – начальник 2 відділку та помічник начальника ОСВ ДПУ УСРР. 3 11 липня 1934 р. до 2 січня 1937 р. – начальник 2 відділку та помічник начальника ОСВ УДБ НКВС УСРР. 3 2 січня 1937 р. до 25 жовтня 1937 р. – начальник 2 відділку та помічник начальника 8 відділу УДБ НКВС УРСР. 3 26 липня 1937 р. до 25 жовтня 1937 р. – т.в.о. начальника 8 відділу УДБ НКВС УРСР. 3 25 жовтня 1937 р. – начальник 8 відділу УДБ НКВС УРСР. 3 8 квітня 1938 р. – начальник відділу фельд'єгерського зв'язку НКВС УРСР. 29 травня 1938 р. заарештований. 25 вересня 1938 р. засуджений на смерть за статтями 54-1«б», 54-8, 54-11 КК УРСР та розстріляний у Києві. Посмертно реабілітований у 1957 р. Звання: лейтенант державної безпеки (9 січня 1936 р.).

¹⁴ *Назаренко Андрій Григорович* (01.07.1903 - ?). Народився у селі Малий Самбір Конотопського повіту Чернігівської губернії в родині селянина-бідняка. Українець. Освіта вища. Член ВКП(б) з 1927 р. До 1921 р. працював у господарстві батька, Малий Самбір. У 1921 р. навчався 9 місяців в телеграфній школі в Конотопі. У 1921–1924 рр. працював у господарстві батька, Малий Самбір (у 1923 р. – організатор комсомолу в селі). У 1924–1926 рр. навчався в агрономічній школі Бахмацького району Чернігівської губернії, закінчив за спеціальністю агроном-полевод. У 1926–1930 рр. навчався на соціально-економічному факультеті Чернігівського інституту народної освіти. У 1930 р. навчався 1,5 місяця на курсах при Інституті педагогіки у Харкові. У 1930–1931 рр. працював у Олевську районним інспектором народної освіти, агрономом і культурним пропагандистом, членом бюро райкому КП(б)У. 3 осені 1931 р. – служив в 7-му корпусному артилерійському полку курсантом однорічником. 3 1 грудня 1932 р. – понадштатний уповноважений ОВ Дніпропетровського облвідділу ДПУ, з 1 березня 1933 р. – помічник уповноваженого ОВ 30-ї стрілецької дивізії, Дніпропетровська область. 3 1 травня 1933 р. – уповноважений 1-го відділку ОВ Дніпропетровського облвідділу ДПУ. 3 9 квітня 1934 р. – уповноважений ОВ Мелітопольського райвідділу ДПУ (Дніпропетровська область). 3 01.04.1935 р. – уповноважений особливого відділу 7-го стрілецького корпусу (Дніпропетровська область). 3 1 грудня 1935 р. – оперуповноважений 2-го відділку ОВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області. 3 1 квітня 1937 р. – помічник начальника 7-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Дніпропетровської області. 3 11 вересня 1937 р. – начальник 8-го відділку 3-го відділу УДБ НКВС УРСР. 3 4 квітня 1938 р. до 14 серпня 1938 р. – начальник 8-го відділу УДБ НКВС УРСР. 3 4 червня 1938 р. до 29 серпня 1938 р. – в.о. особливоуповноваженого НКВС УРСР. 3 14 серпня 1938 р. до 15 вересня 1938 р. – начальник 1-го спецвідділу НКВС УРСР. 3 15 серпня 1938 р. – в.о. начальника 7-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР. 20 лютого 1939 р. звільнений з роботи «як виключений з ВКП(б)». Заарештований 26 лютого 1939 р. 23 травня 1941 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Подальша доля невідома. Звання: молодший лейтенант державної безпеки (23 березня 1936 р.), старший лейтенант державної безпеки (20 травня 1938 р.). Нагороджений знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV) (14 серпня 1938 р.).

Після реорганізації ОСВ у 1-й спецвідділ НКВС УРСР його очолювали: з 14 серпня 1938 р. до 15 вересня 1938 р. – А.Г.Назаренко, з 15 вересня 1938 р. до січня 1939 р. – А.Д.Славін¹⁵.

На Поділлі С. Альтзіцер пропрацював недовго і невдовзі повернувся до Харкова, але вже в центральний апарат ДПУ УСРР: з 23 квітня 1931 р. він помічник уповноваженого, а з 1 грудня того ж року – уповноважений судової групи особово-статистичного відділу. Окрім стандартного набору чеснот в атестації відзначалася недостатня грамотність, невитриманість у стосунках з керівництвом та відсутність навичок роботи в центральному апараті¹⁶.

Мабуть через ці вади 2 травня 1932 р. Альтзіцера призначили оперуповноваженим ОСВ Київського облвідділу ДПУ. В його атестації за 1933 р. зазначалося: «Роботу ОСВ знає дуже

добре по всім галузям. Є керівником 1 групи та заступником начальника ОСВ. До роботи, що виконує, відноситься з любов'ю та вимагає цього і від підлеглих, вміє підтримувати чекістську дисципліну та вимагати виконання роботи. Кмітливий, вміє орієнтуватися в обстановці. Виявляє ініціативу. Точний і швидкий у виконанні. Здатен навчати нові кадри по осововській (так в документі – Авт.) роботі. Має схильність до оперативної роботи, на яку бажає перейти»¹⁷.

Втім стати оперативником Альтзіцеру не судилося, оскільки в 1935 р. вийшов наказ наркома внутрішніх справ СРСР Г.Г.Ягоди про заборону працювати в Головному управлінні державної безпеки безпартійним працівникам. 1 грудня 1935 р. Соломона Абрамовича перевели на посаду старшого інспектора ОСВ УДБ УНКВС Київської області без присвоєння йому спеціального

¹⁵ Славін Андрій Дмитрович (18.05.1904 – ?). Народився у м. Хвалинськ Саратовської губернії у родині священика. Росіянин. Освіта нижча: у 1914–1917 рр. навчався у 2-й чоловічій гімназії, м. Пенза; у 1917–1918 рр. – навчався в Олександрівській гімназії, Царицин – вийшов з 4-го класу; закінчив школу 2-го ступеню у 1922 р. Член ВКП(б) з 1926 р. У липні – серпні 1917 р. – ремонтний робітник на станції Кузнецьк, Саратовська губернія. З 1918 р. – доброволець 1-го об'єднаного революційного партизанського загону Черняка. У жовтні – грудні 1918 р. – лікувався після поранення в 5-му лазареті Царицина, 2-му Тульському лазареті, 7-му лазареті Саратова. У грудні 1918 р. – лютому 1919 р. – лікувався від висипного тифу та запалення легенів у залізничній лікарні міста Саратова. У червні 1919 р. – чорнороб на ст. Кавказька Владикавказької залізниці. У 1919–1920 рр. проживав з батьками у м. Олександрівськ Ставропольської губернії. Працював у повітовому комітеті КСМ м. Олександрівська (у червні 1920 р. – квітні 1921 р. – інструктор, у листопаді 1921 р. – червні 1923 р. – інструктор і секретар ударного осередку). У 1923–1924 рр. – завідувач політпросвіти Ставропольського міському КСМ. У лютому 1924 р. – листопаді 1925 р. – відповідальний секретар райкому КСМ, с. Виноділля Ставропольської округи. У 1920–1925 рр. у складі частин особливого призначення брав участь у придушенні антирадянських формувань. У 1925 р. – член правління комуни, с. Виноділля Ставропольської округи. У 1925–1928 рр. – викладач суспільних наук і заступник завідувача школи 2-го ступеню, с. Благодарне. У 1928–1929 рр. – завідувач школою, с. Паніно Шереметьєвського району Нижньогородської губернії. Працював у повпредстві ОДПУ по Нижньогородському краю (з 1 липня 1929 р. – практикант Секретного відділу (СВ), з 11 жовтня 1929 р. – помічник уповноваженого СВ, з 2 квітня 1930 р. – уповноважений 4-ї групи СВ, з 13 січня 1931 р. – уповноважений 1-го відділу ЕКУ, з 1 квітня 1931 р. – уповноважений 4-го відділу ЕКУ, з 1932 р. – начальник учбової частини 7-ї школи міліції та начальник стола начальницького складу, з 1 липня 1933 р. – старший інспектор ВК, з 1 березня 1933 р. – т.в.о. начальника 4-го відділку секретно-політичного відділу (СПВ), з 19 січня 1934 р. – начальник 4-го відділку СПВ). Працював в УНКВС Кіровського краю (з 17 грудня 1934 р. – співробітник для доручень, з 1 червня 1935 р. – оперативний секретар на правах начальника відділку, з 1 серпня 1935 р. – т.в.о. старшого інспектора керівного складу на правах начальника відділу, з 1 жовтня 1935 р. – інспектор інспекторської групи на правах начальника відділу). 1 травня 1937 р. відряджений до НКВС УРСР. З 25 травня 1937 р. – т.в.о. начальника 9-го (церковного) відділку 4-го відділу УДБ НКВС УРСР. З 1 жовтня 1937 р. – начальник 4-го відділу УДБ УНКВС Полтавської області. 26 лютого 1938 р. відряджений до НКВС УРСР. З 27 березня 1938 р. – помічник начальника 8-го відділу УДБ НКВС УРСР. З 14 серпня 1938 р. до 31 грудня 1938 р. – в.о. заступника начальника 1-го Спецвідділу НКВС УРСР (з 15 вересня 1938 р. до 31 грудня 1938 р. – керував роботою відділу). З 31 грудня 1938 р. заступник начальника 4-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР. 20 лютого 1939 р. звільнений з НКВС «як виключений з партії». У 1940 р. викладав історію та конституцію в середній школі водників № 5 у місті Новоросійську. 15 серпня 1941 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Звання: лейтенант державної безпеки (7 квітня 1936 р.).

¹⁶ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, арк. 24

¹⁷ Там само, арк. 14.

звання ГУДБ. Тим дивнішим здається його призначення 1 червня 1936 р. тимчасово виконуючим обов'язки начальника ОСВ УДБ УНКВС Київської області, на якій він і пропрацював майже 3 роки, проте приставки «т.в.о.» так і не позбувся.

Одним з перших завдань, яке довелося розв'язувати С.А.Альтзіцеру на посаді начальника оперативно-статистичного відділку була реорганізація архівної роботи. Згідно до «Положення про порядок зберігання архівних матеріалів Головного Управління Державної Безпеки НКВС СРСР», затверджене 27 липня 1936 р., на ОСВ покладалися наступні функції: організація зберігання архівних матеріалів у відділах ГУДБ НКВС за єдиним принципом зберігання архівних матеріалів; приймання та зберігання архівних матеріалів ГУДБ НКВС в архівах відділу; систематизація та технічне оформлення справ і документів; оперативно-технічна розробка архівних матеріалів і організація спеціальних кабінетів; організація особливого архіву з оброблених найважливіших у політичному та історичному відношенні документів; облік та виокремлення історичних документів; облік антирадянських і контрреволюційних документів і творів, що знаходяться в архівних справах; видавання архівних справ і довідок; керівництво роботою з систематизації і зберігання матеріалів у місцевих органах ГУДБ НКВС. Для прикладу діловодство ОСВ ГУДБ НКВС нараховувало 12 фондів: фонд № 1 – слідчі справи; фонд № 2 – агентурні справи; фонд № 3 – справи-формуляри; фонд № 4 – облікові матеріали (копії обвинувальних висновків по справам, переданих в інші органи, матеріали по обліку колишніх офіцерів, перебіжчиків і т.п.); фонд № 5 – особові справи колишніх таємних співробітників; фонд № 6 – особові справи колишніх співробітників ВЧК – ОДПУ – ГУДБ НКВС; фонд № 7 – накази, циркуляри та інструкції ВЧК – ОДПУ – ГУДБ НКВС; фонд № 8 – багатонакладні та друковані видання ВЧК – ОДПУ – ГУДБ НКВС (обвинувальні висновки, збірники слідчих матеріалів, оперативні зведення, довідки і т.п.); фонд № 9 – антирадянські друковані видання та рукописи (книги, журнали, газети, рукописи, листівки і т.п.); фонд № 10 – оперативне ді-

ловодство управлінь та відділів ВЧК – ОДПУ – ГУДБ НКВС (літерні справи, агентурне листування, контрольні-спостережні справи, справи по загальному керівництву (директиви, циркуляри, окремі вказівки), матеріали, що характеризують роботу підлеглих органів (доповіді з місць, акти обстеження), організаційні справи (плани робіт, протоколи оперативних нарад, акти про приймання та здавання справ), справи з оригіналами протоколів різних нарад і комісій); фонд № 11 – канцелярські справи відділів ГУДБ, які не містять оперативних матеріалів; фонд № 12 – цілком таємні і чекістські матеріали інших управлінь та відділів ГУДБ НКВС СРСР¹⁸. Відзначимо, що фонди №№ 1, 2, 3, 5, 6 знаходилися на персональному обліку, тобто агент проходив по картотечі під своїм власним прізвищем і під псевдо і т. п.

Наказом НКВС СРСР № 00383 від 28 листопада 1936 р. була проведена суттєва реорганізація ГУДБ, зокрема обліково-статистичний відділ став називатися обліково-реєстраційним¹⁹. 25 грудня 1936 р. наказом НКВС СРСР № 00411 відділам ГУДБ НКВС з метою конспірації були надані номери, зокрема обліково-реєстраційний відділ отримав восьмий номер²⁰. У наркоматі внутрішніх справ УРСР відповідна нумерація була введена наказом НКВС УРСР № 001 від 2 січня 1937 р.²¹.

Саме співробітники 8-х відділів УДБ УНКВС і стали під час «Великого терору» своєрідними «обліковцями» масових убивств так званих ворогів народу, а їхні начальники були секретарями сумнозвісних особливих трійок НКВС. Незмінним секретарем судової трійки УНКВС по Київській області у 1937 – 1938 рр. і був С.А.Альтзіцер.

Масові операції передбачали проведення слідства у прискореному та спрощеному порядку. Особлива увага зверталась на необхідність виявлення всіх злочинних зв'язків арештованого. По закінченню слідства справа надсилалася на розгляд судової трійки при УНКВС. Перелік матеріалів, який надавався для додавання до справи, був стислий: «Ордер на арешт; протокол обшуку; вилучені під час обшуку матеріали, особисті документи, анкета арештованого, агентурно-обліковий матеріал, протокол допиту та

¹⁸ История формирования архива ВЧК // Архив ВЧК. Сборник документов / Отв. ред. В.Виноградов, А.Литвин, В.Христофоров. Сост. В.Виноградов, Н.Перемышленникова. – М.: Кучково поле, 2007. – С. 35-36.

¹⁹ Лубянка: Органи ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Авторы сост. А.И.Кокурин, Н.В.Петров. – М.: МФД, 2003. – С. 63.

²⁰ Там само. – С. 63–64.

²¹ ГДА СБУ, ф. 9, спр. 2, арк. 2–3.

стислий обвинувальний вирок». Робота органу позасудового винесення вироків здійснювалася в будівлі обласного УНКВС (вул. Рози Люксембург), вирок оформлювалися в протоколах засідань, а потім надсилалися начальникам міжрайонних оперативних груп для виконання. До слідчих справ додавалися витяги з протоколів на кожного засудженого. Розстрілювали лише за вказівкою голови трійки, тобто начальника Управління НКВС Київської області. Підставою для розстрілу був завірений витяг з викладенням вироку у відношенні кожного засудженого та розпорядження голови трійки. Ці документи вручали особі, яка керувала розстрілами. В обласному УНКВС це були коменданти, в центрах так званих «кущів», де базувалися міжрайонні оперативні слідчі групи, – спеціально призначені співробітники НКВС²².

Про механізм роботи органу позасудового винесення вироку на Київщині в 1937-1938 роках дізнаємося з вуст самого Соломона Альтзіцера, який у якості свідка брав участь у судовому засіданні Військового трибуналу військ НКВС Київського округу 24 лютого 1941 року у справі колишнього начальника УНКВС Київської області Олександра Долгушева: «Я являвся секретарем трійки. Отпечатанные протоколы заседаний трійки я сверял с повестками, на которых имелись резолюции председателя, т.е. начальника УНКВД. После этого протоколы сверялись прокурором и представителем обкома партии со своими отметками на повестках. Для чего повестки и протоколы мы относили им. Представитель обкома обычно проверку производил редко, а видя на протоколе подписи начальника УНКВД и прокурора, подписывал и сам.

Предписания коменданту на исполнение приговоров трійки писались после подписания протоколов членами трійки. Протоколы я подписывал, как секретарь трійки, на заседаниях присутствовал очень редко и фактически протокол там не вели, а печатали потом с повесток. В среднем на каждом заседании трійки рассматривали по 40-50 дел»²³.

Під час проведення так званої «куркульської операції» (з серпня 1937 року) в областях від міжрайонних оперативно-слідчих груп до 8-го відділу УДБ УНКВС повинна була надходити інформація про облік заарештованих у наступ-

ному порядку: слідчим справам надавалися обкладинки з централізованими номерами обласного УНКВС; у кожній оперативно-слідчій групі створювалася так звана «група техніки обліку» з 2-3 чоловік технічних працівників, на яких покладалася оформлення облікових матеріалів, абеткових карток – форма № 1 і карток справи – форма № 2. Відразу після проведення арешту оперативний співробітник УНКВС заповнював анкету заарештованого і визначав «забарвлення» справи. Після цього анкету передавали до групи техніки обліку, де видавалася обкладинка справи з наданим номером та заповнювалися облікові картки – абеткова картка форма № 1 у 3-х примірниках і картка справи форма № 2 в одному примірнику. У правому верхньому куті картки форма № 2 робився надпис: «Наказ НКВС СРСР № 00447» (або інші накази по проведенню масових операцій). Заповнені облікові картки терміново надходять до 8-го відділу УДБ УНКВС серією «К» з надписом: «Вручити негайно». Щоденно до 12 години дня оперативно-слідчі групи мали передавати до 8-го відділку УДБ УНКВС по телефону свідчення про кількість заарештованих за минулу добу з поділом на забарвлення, а також про кількість завершених справ для надання на особливу трійку НКВС. Для повного та точного обліку всіх заарештованих по операції - облікові матеріали у 8-ий відділок УДБ УНКВС повинні були висилатися не пізніше ніж у 24 години з часу проведеного арешту²⁴.

Чекістські підрозділи були не в змозі «переварити» величезну кількість арештованих. Незважаючи на суворі накази керівництва, співробітники відділів УДБ УНКВС під час проведення масових операцій не приділяли достатньої уваги питанням своєчасної реєстрації слідчих справ і обліку обвинувачуваних, а деякі з них встановили собі за правило реєструвати справи на обвинувачених через два – три тижні після арешту. Крім того, чекісти не встигали своєчасно здавати до комендатури і фінансового відділу вилучені під час обшуку коштовності і зброю, без чого справи на реєстрацію не приймалися. Все це призводило до того, що співробітники 8-го відділу часто не встигали належним чином оформлювати справи заарештованих. Так під час перевірки, здійсненої 15 серпня в

²² Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі 1919–1941. – Х.: Фоліо, 2003. – С. 245-246.

²³ ГДА СБУ, ф.5, спр. 38810, т. 6, арк. 516 зв.

²⁴ Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі 1919–1941. – Х.: Фоліо, 2003. – С. 274-275.

УНКВС по Харківській області було виявлено 243 заарештованих, справи яких не реєструвалися у 8-му відділі протягом 1–20 днів. Із них: по 3-му відділу – 174 заарештованих, по 4-му відділу – 44 заарештованих, по 5-му відділу УДБ – 8 заарештованих, по 6-му відділу – 14 заарештованих, і по апарату особливоуповноваженого – 3 заарештованих. Крім того, у процесі проведення слідства співробітники УНКВС по Харківській області самостійно об'єднували одиночні справи у групові, виокремлювали одинаків із групових справ, не повідомляючи про це 8-й відділ. Такі дії викликали надмірну плутанину в обліку, яка позбавляла можливості вести чіткий контроль за рухом справ і заарештованих²⁵. Схожа ситуація була по іншим областям УРСР.

До речі у травні 1937 р. С.А.Альтзіцер отримав 10 діб арешту «за незаконне утримання арештованого під вартою»²⁶. Однак це не завадило керівництву УНКВС по Київській області порушити восени 1937 р. клопотання про присвоєння Соломону Абрамовичу спеціального звання – лейтенанта державної безпеки. В його атестації, зокрема відзначалося: «Тов. Альтзіцер відданий, сумлінний працівник. Відмінно за своїй обліково-статистичну роботу. Бере найактивнішу участь в оперативно-слідчій роботі з розгрому контрреволюційного правого та шпигунсько-диверсійного підпілля. Провів величезну роботу з оформлення репресованих учасників різних контрреволюційних організацій»²⁷.

17 листопада 1937 р. великій групі співробітників НКВС УРСР були присвоєні спеціальні звання ГУДБ НКВС, втім прізвища Альтзіцера серед них не було²⁸. Слабкою втіхою стала нагорода від наркома внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 2-го рангу І.М.Леплевського – фотоапарат «ФЕД» на честь XX роковин органів ВЧК-ДПУ-НКВС²⁹. Чергову спробу домогтися для Альтзіцера спецзвання здійснив навесні 1938 р. новий начальник УНКВС по Київській області Микола Федоров. Правда на від-

міну від попередника Миколи Шарова він пропонував присвоїти Альтзіцеру лише «молодшого лейтенанта державної безпеки»³⁰, але й ця спроба виявилася марною.

9 червня 1938 р. наказом НКВС СРСР № 00362 була оголошена нова структура наркомату, згідно до якої 8-й (обліково-реєстраційний) відділ був виведений із управління державної безпеки та став самостійним оперативно-чекістським підрозділом – так званим 1-м спецвідділом³¹. В НКВС УРСР відповідна реорганізація фактично відбулася у серпні 1938 р.

10 грудня 1938 р. новий нарком внутрішніх справ СРСР Л.П.Берія підписав наказ про результати перевірки роботи 1-го Спецвідділу НКВС СРСР, в якому назвав основні прорахунки в його роботі. Ці недоліки за висловлюваннями дослідників Р.Ю.Подкура і В.В.Ченцова «показували основні напрямки роботи» 1-го спецвідділу в умовах «Великого терору»³² та були притаманні всім периферійним підрозділам:

– Зміни в контингентах агентури не вносилися до картотеки, через що вона лише на 70% заповнена архівним матеріалом і не можливо встановити кількість нині діючої агентури;

– Картотека з обліку агентурних розробок і справ формулярів знаходиться в хаотичному стані, внаслідок чого значна кількість контрреволюційних і шпигунських елементів не потрапляла на облік 1-го спецвідділу та оперативних відділів;

– Облік арештованих і контроль за строками ведення слідства знаходиться у повному безладі, справи значної кількості давно засуджених знаходяться в картотеці арештованих, реєстрація арештованих відбувається з великим запізненням;

– Статистика велася за застарілими статистичними формами, без достатньої політичної характеристики арештованих і репресованих, що дезорієнтувало подальший напрямок оперативної роботи;

²⁵ Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС... – С.256-257.

²⁶ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, арк. 54

²⁷ Там само, арк. 51.

²⁸ Наказ НКВС СРСР № 2226.

²⁹ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, арк. 59.

³⁰ Там само, арк. 155.

³¹ Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ.1917–1991. Справочник. / авт. сост. А.И.Кокурин, Н.В.Петров. – М.: МФД, 2003 – С.66-69.

³² Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь, 2010. – С.32.

– Фактично була відсутня робота з оперативного розшуку, і по цій лінії 1-й Спецвідділ не керував і не контролював роботу органів НКВС і міліції на периферії;

– Провалена робота з розгляду заяв і скарг по справам засуджених, не взята на облік значна кількість заяв і листів, частина з яких втрачена;

– Не приділялася потрібна увага оперативно-тематичній розробці великих політичних справ, через що цінні в оперативному відношенні матеріали лежали на полицях;

– В хаотичному стані знаходився архів³³.

Нове керівництво НКВС СРСР приділило багато уваги налагодженню роботи 1-го спецвідділу, і в одному з листів нарком внутрішніх справ СРСР Л.П.Берія та його перший заступник В.М.Меркулов звітували Й.В.Сталіну: «нами в ряді органів НКВС спеціально виділеними бригадами була проведена перевірка постановки обліку заарештованих, засуджених, розстріляних, осіб, що проходять за свідченнями і т.п. За матеріалами обстеження нами прийняті

заходи для виправлення виявлених недоліків та налагодженню обліково-статистичної роботи в усіх Управліннях, відділах та органах НКВС»³⁴.

Відповідна перевірка пройшла і в УНКВС по Київській області. Наказом начальника УНКВС по Київській області капітана державної безпеки М.Д. Романчука³⁵ була створена спеціальна комісія для перегляду слідчих справ, які розглядалися на засіданнях особливої трійки УНКВС з метою виявлення тих слідчих справ, які згідно до циркуляру НКВС СРСР за № 189 від 21 вересня 1938 р. не підлягали розгляду на особливої трійці. Другий пункт цього циркуляру забороняв розглядати на засіданнях особливої трійки та виносити вироки по справам: а) фахівців високої кваліфікації – інженерів, професорів, лікарів; б) співробітників НКВС та військовослужбовців військ НКВС; в) військовослужбовців РСЧА та ВМФ моряків, яким були надані спеціальні звання (справи на військовослужбовців, які не мали спеціальних звань, розглядалися на трійках у звичайному порядку)³⁶.

³³ Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 роки / авт.-упоряд. С.Богунов, В.Золотарьов, Т.Рафальська, О.Радзивілл, Ю.Шаповал, – Київ: Либідь, 2009. – С.307–308.

³⁴ Осипов В.О. Тайная жизнь Михаила Шолохова. Документальная хроника без легенд. - М.: «Либерия» «Раритет», 1995. – С. 218–219.

³⁵ Романчук Микола Данилович (1908–1974). Народився у Києві. Українець. 3 квітня 1925 р. – чорнороб Київського коммунгоспу. 3 січня 1926 р. – кондуктор–вагоновожатий трамвайного парку у місті Києві. 3 вересня 1931 р. навчався на робітничому факультеті при Київському енергетичному інституті. 3 березня 1932 р. – технік-інструктор тресту «Всепромугілізація» (м. Київ). 3 січня 1933 р. – завідувач базою Укркоммунзбуту (м. Київ). 3 квітня 1933 р. – завідувач відділом постачання Розваніівського райвиконкому Київської області. 3 грудня 1933 р. – авіамоторист авіаційної частини № 2132. 3 грудня 1935 р. – завідувач відділом культури Київського обкому спілки початкової та середньої школи. 3 грудня 1936 р. – референт відділу постачання тресту, Київ. 3 жовтня 1937 р. – начальник політвідділу бурякорядгоспу Гребенківського району Київської області. 3 15 січня 1939 р. до 28 березня 1941 р. – начальник УНКВС Київської області. 3 червня 1941 р. – начальник загороджувального загону військ НКВС з охорони тилу Південно-Західного фронту. 3 вересня 1941 р. – начальник 40-го батальйону 5-ї саперної армії Південно-Західного фронту. 3 грудня 1941 р. – співробітник НКВС УРСР (м. Ворошиловград). 3 лютого 1942 р. – начальник оперативної групи ОВ НКВС 37-ї армії. 3 серпня 1942 р. – заступник начальника по кадрам Норильського комбінату НКВС. 3 29 листопада 1945 р. – заступник начальника по табору Управління будівництва № 2 НКВС. 3 лютого 1948 р. – начальник табірної відділки для військовополонених № 62 (м. Київ). 3 лютого 1951 р. – начальник промислової виправно-трудової колонії № 35 Управління виправно-трудових таборів і колоній УМВС Київської області. 3 квітня 1951 р. – начальник відділу кадрів Управління міліції УМДБ Київської області. 3 серпня 1951 р. – начальник відділу УМДБ Київської області. 3 березня 1953 р. – заступник начальника відділу УМВС Київської області. 3 травня 1954 р. – начальник господарського відділу УКДБ Київської області. 3 січня 1960 р. – пенсіонер. 3 червня 1960 р. – старший інспектор з кадрів поштової скриньки № 34 (м. Київ). 3 квітня 1961 р. – начальник відділу Київелектроприборопостзбуту. 3 серпня 1961 р. – пенсіонер. 3 листопада 1961 р. – старший інженер Київелектроприборопостзбуту. 3 липня 1963 р. – заступник начальника відділу Київського РНГ. 3 січня 1965 р. – старший інженер Київелектроприборопостзбуту. 3 червня 1966 р. – заступник начальника господарсько-розрахункового відділення мобілізації внутрішніх ресурсів. 3 травня 1967 р. – начальник відділу контори «Київспецмобтрестпостачання». 3 жовтня 1969 р. – пенсіонер. 3 лютого 1971 р. – агент інспекції Держстраху (м. Київ). 3 червня 1971 р. – інспектор в НДІ радіоелектроніки (м. Київ). 3 березня 1973 р. – пенсіонер у Києві. Звання: капітан державної безпеки (17.01.1939), підполковник державної безпеки (11.02.1943), полковник державної безпеки (24.03.1946). Нагороджений орденом Червоної Зірки (16.05.1945).

³⁶ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, т.1, арк. 12.

Головою комісії був призначений начальник 11-го (водного) відділу УНКВС старший лейтенант державної безпеки М.А.Ламекін³⁷, членами – т.в.о. начальника економічного відділу молодший лейтенант державної безпеки Корофелов і інспектор при начальнику УНКВС молодший лейтенант державної безпеки Купирін³⁸. Комісія перевірила всі протоколи та повістки засідань трійки, порівняла їх зі слідчими справами та встановила, що колишнім начальником УНКВС по Київській області О.Р. Долгушевим всупереч циркуляру була пропущена через засідання трійки велика група спеціалістів. Ми подаємо список цих спеціалістів, згрупувавши їх по співробітникам НКВС, які доповідали їхні справи на засіданнях трійки.

Заступник начальника 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС Київської області лейтенант державної безпеки Мирон Маркович Акимов-Егидес³⁹ доповідав справу Льва Яковича Машкевича – керівника групи планування при Держплані УРСР з вищою освітою;

М. М. Акимов-Егидес

³⁷ Ламекін Микола Андрійович (1894 - ?). Народився у селищі Калинівка Кадіївського району Донецької області. Росіянин. Член ВКП(б) з 1930 р. Освіта середня: закінчив гімназію, 1 курс інституту, вищу прикордонну школу ОДПУ. У 1909–1918 рр. давав приватні уроки (м. Бахмут). У 1918 р. – студент і продавець кооперації (м.Одеса). У 1919 р. – агітатор і організатор комуністичних осередків на підприємствах Слобідського районного партійного комітету. У 1919 р. потрапив у полон до махновців, проте втік через два тижні. У 1919–1920 рр. – учасник Одеського підпілля. Два тижні перебував у одеській в'язниці за агітацію. Працював сторожем одеських автомобільних майстерень. У 1920 р. – комісар продовольчого загону в Одеській губернії; комісар загону Одеської губ. ЧК по боротьбі з бандитизмом у Вознесенському та інших повітах губернії. У 1920–1921 рр. – секретар районного парткому ВКП(б) (м. Одеса). У 192–1922 рр. – оперативний звідник, уповноважений по боротьбі з бандитизмом, уповноважений з контрреволюції Подільської губ. ЧК. У 1922–1923 рр. – уповноважений контррозвідувального відділку та т.в.о. начальника Ольгопільського повітового відділку ДПУ. У 1923 р. – начальник Ямпільського повітового відділку ДПУ. У 1923 р. – уповноважений контррозвідувального відділку та заступник начальника Тульчинського окружного відділку ДПУ. У 1923–1924 рр. – начальник прикордонної частини Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ (Гусятин, Сатанів). У 1924–1926 рр. – комендант прикордонної частини та уповноважений з прикордонної роботи Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ. У 1926–1929 рр. – уповноважений та старший уповноважений Прилуцького окрвідділу ДПУ. У 1928 – 1929 рр. – уповноважений секретного та контррозвідувального відділків Криворізького окрвідділу ДПУ. У 1929–1930 рр. – курсант вищої школи ОДПУ у Москві. У 1930–1934 рр. – уповноважений і оперуповноважений повпредства ОДПУ Східно-Сибірського краю (м. Іркутськ). З 1934 р. – оперуповноважений особливого відділу ГУДБ НКВС 6-го корпусу (м. Одеса). З 1936 р. – оперуповноважений транспортного відділу УДБ УНКВС Одеської області. З 27 вересня 1937 р. – помічник начальника портового відділку XI-го (водного) відділу УДБ УНКВС Одеської області. З 07.05.1938 – помічник начальника особливого відділу ГУДБ НКВС 51-ї стрілецької дивізії (м. Одеса). З 28.08.1938 р. – начальник XI (водного) відділу УДБ УНКВС Київської області. З 1939 р. – начальник слідчої частини УНКВС Київської області. Подальша доля невідома. Звання: старший лейтенант державної безпеки (22.03.1936). Член ВКП(б) з 1918 р.

³⁸ Купирін Костянтин Дмитрович (1906 – ?). Народився у с. Леніно Хворостянського району Воронежської області. Росіянин. З робітників. Освіта нижча. У 1921 – 1922 рр. служив у РСЧА. У 1935-1938 рр. – співробітник в УНКВС Курської області. У 1939 – інспектор при начальнику УНКВС по Київській області. У 07.1939 – 12.1939 рр. – начальник 1-го спецвідділу УНКВС Київської області. Молодший лейтенант державної безпеки (23.02.1936). Подальша доля невідома.

³⁹ Акимов-Егидес Мирон Маркович (1903 – 01.10.1941). Народився у м. Біла Церква Київської губернії в родині службовця. Єврей. Член ВКП(б) з 1924 р. В ЧК з 1921 р. У 1924 – 1932 рр. працював у Подільському губвідділі ДПУ – Вінницькому окрвідділі ДПУ – Вінницькому оперсекторі ДПУ помічником уповноваженого контррозвідувального та особливого відділів. У 1932 – 1934 рр. – уповноважений секретно-політичного відділу Київського облвідділу ДПУ. З 16 липня 1934 р. – уповноважений 2-го відділку СПВ УДБ НКВС УРСР. До 29 червня 1938 р. – помічник начальника відділку 4-го відділу УДБ НКВС УРСР. 29 червня 1938 р. відряджений до УНКВС Полтавської області. З осені 1938 р. співробітник 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області. У 1939 р. – начальник 2-го відділу УНКВС Київської області. У 1941 р. – заступник начальника 3-го відділу УНКВС Київської області. Загинув в бою біля хутора Кулябівка Яготинського району Київської області. Звання: молодший лейтенант державної безпеки (09.01.1936), лейтенант державної безпеки (17.11.1937), старший лейтенант державної безпеки (19.05.1939).

Співробітник Дорожньо-транспортного відділу (ДТВ) ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці Алексеев доповідав справу головного лікаря сухотного санаторію у м. Трипілля Обухівського району);

Начальник відділку 3-го (контррозвідального) відділу молодший лейтенант державної безпеки Іван Миколайович Жутов доповідав дві справи: Альфреда Алузізовича Грейжи – наукового співробітника дослідної сільськогосподарської станції та Теодора Христофоровича Жарова – стоматолога-протезиста 2-го сухотного санаторію Києва;

Співробітник 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області Кагарний доповідав справу Миколи Нестеровича Кочнева-Кравця – консультанта радіоклубу з вищою освітою;

Начальник 2-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області сержант державної безпеки Ілля Наумович Клейман⁴⁰ доповів чотири справи: Василя Павловича Капіноса – інженера-будівельника з вищою освітою (в повісті «технік – будівельник без повного роду занять»; Володимира Олександровича Кикеця – доцента індустріального інституту; Августа Варфоломійовича Пилекойса – співробітника

планового відділу Держплану УРСР з незакінченою вищою освітою, Олександра Костянтинівича Пирошкова – геолога-маркшейдера розвідувального тресту;

Співробітник річкового відділу НКВС УРСР молодший лейтенант державної безпеки Іван Миколайович Князев доповів дві справи: Миколи Гавриловича Макаренка – начальника пошукової партії служби шляху з незакінченою вищою освітою та Фроїма Шмулевича Туровецького – економіста обласної просвіти з вищою освітою;

Оперуповноважений ДТВ ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці на ст. Київ сержант державної безпеки Іван Сидорович Корнюшков доповідав дві справи: Григорія Федоровича Грицяя – архітектора Київського Радтранспроєкту та Анатолія Адамовича Кукчинського – інженера-будівельника тресту «Укрбудшлях»;

І. Н. Клейман

⁴⁰ Клейман Ілля Наумович (22.01.1907 – 09.1941). Народився у с. Кирносівка Брацлавського повіту Подільської губернії. Єврей. Член ВКП(б) з травня 1926 р. В ДПУ з травня 1931 р. 3 лютого 1931 р. – помічник уповноваженого Грушківського райапарату Вінницької оперсектора ДПУ. 3 липня 1932 р. – уповноважений економічного відділку Грушківського райапарату ДПУ (Вінницька область). 3 квітня 1933 р. – заступник начальника політвідділу у роботі ДПУ Березанської МТС (Київська область). 3 лютого 1934 р. – начальник Березанського райвідділку ДПУ. Працював в особливому відділі УНКВС Київської області (уповноважений, оперуповноважений, помічник начальника відділку, до 19 червня 1938 р. – т.в.о. начальника відділку). Працював в 3-му відділі УНКВС Київської області (з 19 червня 1938 р. – начальник 2-го відділку, до вересня 1941 р. – заступник начальника відділу) Загинув в бою біля села Нова Басань Чернігівської області. Звання: сержант державної безпеки (09.02.1936), лейтенант державної безпеки.

⁴¹ Лосєв Євген Дмитрович (24.12.1904 – ?). Народився у передмісті Києва Слободка у родині каменяря (батько помер у 1905 р., мати у 1920 р.). Росіянин. Член ВКП(б) з липня 1931 р. У 1916 р. закінчив 2-х класне міське училище у Києві. 3 серпня 1917 р. – учень слюсаря на фабриці медичних інструментів у місті Києві. 3 вересня 1918 р. безробітний. У листопаді 1918 р. – грудні 1924 р. – продармієць, червоноармієць, помічник командир взводу 42-го кавалерійського полку 7 кавалерійської дивізії. У січні 1925 р. – серпні 1926 р. – стрілець, командир відділку загону особливого призначення ДПУ у Києві. 3 вересня 1926 р. – фельд'єгер Київського окрвідділу ДПУ. 3 жовтня 1929 р. – районний уповноважений Київського окрвідділу ДПУ у м. Бровари. 3 09.1930 р. – оперуповноважений Київського оперсектора ДПУ у Бородянському районі. 3 1 січня 1933 р. – районний уповноважений Київського облвідділу ДПУ у Бородянському районі. 3 22 липня 1933 р. – начальник райвідділу НКВС району імені Петровського Київської області. 3 25 травня 1935 р. – начальник Радомишльського райвідділу НКВС Київської області. 3 липня 1937 р. – т.в.о. начальника 4-го відділку 4 відділу УДБ УНКВС Київської області. 3 16 червня 1938 р. – начальник відділку 4 відділу УДБ УНКВС Київської області. 3 1 травня 1937 р. – заступник начальника 2 відділу УДБ УНКВС Київської області. 3 січня 1940 р. – заступник начальника слідчої частини УНКВС Рівненської області. 3 28 квітня 1941 р. – т.в.о. начальника УНКДБ Рівненської області. 14 серпня 1942 р. виключений зі списків особового складу як такий, що зник безвісти на фронті. Звання: молодший лейтенант державної безпеки (09.02.1936), лейтенант державної безпеки, старший лейтенант державної безпеки (28.04.1941). Нагороджений знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV) (14.08.1938), медаллю XX років РСЧА (1939).

Начальник відділку 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області молодший лейтенант державної безпеки Євген Дмитрович Лосев⁴¹ доповів справу Петра Івановича Дицяка – дільничного агронома Броварського району з вищою освітою;

О. Н. Немировський

Помічник начальника 2-го відділку 3 відділу УДБ УНКВС Київської області лейтенант державної безпеки Олександр Наумович Немировський⁴² доповідав шість справ: Станіслава Антоновича Закржевського – агронома Наркомзему УРСР Білоцерківської сортової дільниці, Михайла Івановича Карського – викладача медичного інституту, Михайла Гавриловича Кузьменка – інженера заводу млинарських машин імені Дзержинського; Гаврила Петровича Пичугіна – стоматолога з вищою освітою (в повістці «без певних занять»), Станіслава Йосифовича Прабія – капітана РСЧА начальника військово-

навчальної частини Київського індустріального інституту, Олександра Йосифовича Прошковського – хіміка-фармацевта Уманської аналітичної лабораторії з вищою освітою;

Співробітник 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області сержант державної безпеки Олексій Борисович Максютенко доповідав 3 справи: Михайла Максимовича Жебруна – викладач математики педагогічного інституту, Олександра Васильовича Смирнова – завідувача учбовою частиною медичного училища з вищою освітою, Володимир Вікторовича Чирвинського – завідувача учбовою частиною Київського обласного інституту масового заочного навчання при ЦК КП(б)У з вищою освітою;

Співробітник ДТВ ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці Михеев доповів справу Василя Максимовича Груля – інженера-технолога планового відділу Південно-Західної залізниці;

Начальник відділку 3-го відділу 3-го (транспортного) Управління НКВС УРСР Костянтин Тимофійович Положинський⁴³ доповів справу Василя Миколайовича Комарова – інженера цивільного повітряного флоту;

Співробітник 6-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР сержант державної безпеки Семен

⁴² Немировський Олександр Наумович (1896 – ?). Народився у Херсоні в родині службовця. Єврей. Кандидат у члени ВКП(б) з 1932 р. В ЧК-ДПУ у 1919–1923 рр. У ДПУ з 1928 р. У 15 лютого 1931 р. – 23 квітня 1934 р. – уповноважений секретно-політичних відділків Волноваського, Краснолиманського, Лисичанського райвідділів ДПУ УСРР. 22 червня 1939 р. звільнений з посади помічника начальника 2-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області. Лейтенант державної безпеки (23.03.1936).

⁴³ Положинський Костянтин Тимофійович (1905 – 12.1976). Народився у Миколаєві в родині робітника. Українець. Член ВКП(б) з лютого 1939 р. Закінчив 2 класи чоловічої гімназії у Миколаєві. 3 січня 1921 р. – чорнороб місцевого складу коммунгоспу у м. Олешки Одеської губернії. 3 квітня 1923 р. – чорнороб на млині сільськогосподарського товариства, Станіслав Херсонської округи. 3 січня 1924 р. – завідувач політпросвітою ЛКСМУ в Херсоні. 3 липня 1924 р. – тракторист ради «Чорний маяк» у м. Бериславі Херсонської округи. 3 вересня 1926 р. – помічник уповноваженого Херсонського окрвідділу ДПУ. У вересні 1927 р. – квітні 1934 р. – червоноармієць, помічник уповноваженого, уповноважений 26-го Одеського прикордонного загону. У квітні 1934 р. – серпні 1938 р. – уповноважений, старший уповноважений 21-го Ямпільського прикордонного загону ДПУ. 3 серпня 1938 р. – в.о. начальника відділку 3 відділу 3 Управління НКВС УРСР. 3 жовтня 1938 р. – в.о. начальника 3 відділку Транспортного управління НКВС УРСР. 3 11 квітня 1939 р. – начальник 3 відділку Транспортного управління НКВС УРСР. 3 28 березня 1941 р. – начальник УНКВС Ворошиловградської області. 3 26 серпня 1941 р. по березень 1946 р. – начальник Транспортного відділу НКВС Південно-Донецької залізниці (Грозний, Баку, Москва, Червоний Лиман, Старобельськ). 3 квітня 1946 р. – співробітник МДБ УРСР. 14 березня 1953 р. звільнений з посади начальника 3 відділу 5 управління МДБ УРСР. Звільнений з органів держбезпеки 14 березня 1952 р. 3 жовтня 1952 р. – пенсіонер. Проживав у Києві. Звання: старший лейтенант, старший лейтенант державної безпеки (23.04.1939), майор державної безпеки (11.02.1943), підполковник державної безпеки, полковник державної безпеки (06.07.1945). Нагороджений: орден Леніна (23.05.1952), орден Червоного Прапора (06.11.1946), орден Вітчизняної війни 1-го ступеню (10.04.1945), орден Вітчизняної війни 1-го ступеню (29.07.1945), орден Червоної Зірки (08.03.1944), орден Червоної Зірки (03.11.1944), 7 медалей, знак «Заслужений працівник НКВС» (04.02.1942).

Борисович Ратнер⁴⁴ доповів справу Георгія Мартимеровича Брофельда – викладача математики Київського військового училища з вищою освітою;

Співробітник 6 відділу УДБ УНКВС Київської області Піня Шулимович Табакман⁴⁵ доповідав 7 справ: Михайла Семеновича Брантмана – лектора обласного будинку агітації та пропаганди з вищою освітою, Володимира Антоновича Бриля – зоотехніка тваринного господарства з вищою освітою (в повістці «завідувач племінним господарством»), Олександра Георгійовича Булубака – економіста-плановика Укрпромсоюзкону з вищою освітою, Василя Семеновича Дорогого – інженера заводу імені Артема, Миколи Степановича Милоповського – інженера-референта Головної металеві промисловості, Івана Карповича Уса – старшого агронома радгоспу «ХІІІ років Жовтня» Буцького району з вищою освітою, Миколи Вільгельмовича Шульца – референта Київського облметалтресту з вищою освітою;

Помічник оперуповноваженого 4-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР Михайло Абрамович Точилкін⁴⁶ доповів справу Юрія Миколайо-

вича Масютина – наукового співробітника Академії Наук УРСР;

Співробітник 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області сержант державної безпеки Леонід Никанорович Трешов доповів три справи: Володимира Оскаровича Безина – інженера цукрового заводу, Адольфа Васильовича Кречмера – інженера заводу «Більшовик»; Сергія Марковича Погребинського – старшого інженера будівельного управління Київської міськради;

Начальник відділку 3 відділу УДБ УНКВС Київської області сержант державної безпеки Максим Абрамович Храпинський⁴⁷ доповів справу Михайла Івановича Лисовського – завідувача шкіряного-венеричного диспансеру імені Петровського;

М. А. Храпинський

⁴⁴ *Ратнер Семен Борисович* (1908 - 1946). Народився в Полтаві в робітничій родині. Єврей. Освіта нижча. Член ВКП (б) з 1939 р. В ДПУ з 1932 р. У серпні 1937 р. – липні 1938 рр. – помічник оперуповноваженого та оперуповноваженого 4-го відділу УДБ УНКВС Харківської області. З липня 1938 р. – прикомандирований до 6-го відділу 1-го Управління НКВС УРСР. З 1939 р. – начальник 2 відділку 3 відділу Економічного управління УНКВС Харківської області. У 1941 р. – начальник Валківського РВ НКВС Харківської області. У 1941 р. потрапив у полон і став співпрацювати з гестапо. 17 вересня 1945 р. заарештований. 29 червня 1946 р. ВТ військ НКВС по Харківській області по ст. 54-16 КК УРСР засуджений на смерть. Страчений. Звання: сержант державної безпеки (23.02.1936), молодший лейтенант державної безпеки. Член ВКП(б) з 1939 р.

⁴⁵ *Табакман Піня Шулимович* (09.04.1913 - ?). Народився у м. Станіславчик Подільської губернії. Єврей. У 1938 – 1939 рр. – співробітник 6 відділу УНКВС Київської області. Старший уповноважений особливого відділу НКВС 3-ї дивізії протиповітряної оборони Південно-Західного фронту. Пропавав безвісти на фронті 1 жовтня 1941 р. Сержант державної безпеки (31.05.1939).

⁴⁶ *Точилкін Михайло Абрамович* (1914 - ?). Народився в колонії Ново-Вітебськ Херсонського повіту Херсонської губернії. Єврей. Член ВКП(б) з 1942 р. У вересні 1936 р. закінчив 2 курси Гірничого інституту, у м. Кривий Ріг. З вересня 1936 р. - співробітник Криворізького міськвідділу НКВС. З січня 1937 р. – курсант школи ГУДБ НКВС, Київ. З жовтня 1937 р. – помічник оперуповноваженого 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ НКВС УРСР. З травня 1939 р. – слідчий, а з березня 1941 р. – помічник начальника Слідчої частини НКВС УРСР. З вересня 1941 р. - помічник начальника особливої інспекції НКВС УРСР. З вересня 1943 р. – начальник відділку Слідчого відділу УНКДБ по Сталінській області. У 1944–1951 рр. – заступник начальника і начальник слідчого відділу УНКДБ – УМДБ Запорізької області. З лютого 1951 р. заступник начальника Управління міліції по Запорізькій області (працював у червні 1955 р.). Звання: сержант державної безпеки (21.02.1938). Нагороджений 2 орденами Червоної Зірки (10.04.1945), медаллю «За відвагу».

⁴⁷ *Храпинський Максим Абрамович* (23.11.1906 – 10.01.1942). Народився у м. Липовець Київської губернії. Єврей. До 19 вересня 1938 р. – начальник Лисянського райвідділу НКВС Київської області. З 19 вересня 1938 р. – начальник відділку 3-го (контррозвідувального) відділу УДБ УНКВС Київської області. У 1942 р. – начальник особливого відділу НКВС 1-ї ліжної бригади Карельського фронту. Загинув під м. Лісова Біржа Медвежегорського району Карельської АРСР. Звання: сержант державної безпеки (09.02.1936), молодший лейтенант державної безпеки.

Співробітник ДТВ ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці молодший лейтенант державної безпеки Ципіс доповів справу Ігната Францовича Шостаківського – механіка-відновлювача. Співробітник 11-го (водного) відділу УДБ УНКВС Київської області сержант державної безпеки Михайло Якович Шагохін доповів дві справи: Андрія Івановича Довгалюка – завідувача терапевтичним відділком районної лікарні та Ричарда Генріховича Страха – агронома Пустоварівського цукрового заводу з вищою освітою;

Начальник відділку 4-го відділу УДБ УНКВС Київської області молодший лейтенант державної безпеки Рафаїл Пінхусович Шехман⁴⁸ доповів справу Миколи Трохимовича Бурлакова – інженера цукрового заводу (в повістці «старший виробничий майстер»)⁴⁹.

В іншому висновку члени комісії обвинуватили О.Р.Долгушева в тому, що він «засудив за першою категорією співробітників НКВС – 25 чоловік і спеціалістів різних категорій – 5 чоловік... Характерно, що в повістках за якими Долгушевим виносилися рішення – по першій категорії, його же рукою викреслені з повісток слова, в яких указувалася робота в органах НКВС арештованих»⁵⁰. Слід відзначити, що у

вище згаданому акті немає жодної згадки про службу засуджених в НКВС. Отже незрозуміло чи мова йде про ще один акт, чи вище згадані засуджені мали якесь відношення до НКВС. Як би там не було, але цапом-відбувайлом зробили виключно Долгушева.

У квітні 1939 р. Альтзіцера нарешті прийняли кандидатом у члени ВКП(б). Втім омріяний партійний квиток кар'єрного росту йому не приніс – спецзвання він не отримав і на посаді не затвердили. 1 травня 1939 р. новим начальником 1-го спецвідділу призначили Г.С.Шлепченка⁵¹. Соломона Абрамовича 1 червня 1939 р. перевели на посаду начальника 1-го відділку 1-го спецвідділу УНКВС по Київській області, а 4 липня 1939 р. звільнили з органів взагалі «через неможливість подальшого використання».

Г. С. Шлепченко

⁴⁸ *Шехтман (Шехман) Рафаїл Пінхусович* (1904 -?). Народився в Сімферополі. Єврей. Освіта середня. В ЧК з 1920. У 1935–1936 рр. служив в УДБ НКВС УСРР. 09.12.1938 р. призначений т.в.о. начальника відділку 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС по Київській області з посади помічника начальника відділку 4-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС по Київській області. З 15.08.1942 р. – начальник Особливого відділу НКВС 35-ї дивізії військ НКВС. На 01.1943 р. на Південному фронті. На 01.1946 р. – начальник ВКР СМЕРШ 35-ї конвойної дивізії військ НКВС. Звання: молодший лейтенант державної безпеки (09.01.1936), підполковник державної безпеки (на 10.1944). Член ВКП(б) з 1932 р. Нагороджений: орденом Леніна (10.12.1945), орденом Червоного Прапора (15.01.1945), орденом Червоної Зірки (28.01.1943), орденом Червоної Зірки (20.10.1944).

⁴⁹ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, т. 2, арк. 4-8.

⁵⁰Там само, арк. 12-13.

⁵¹*Шлепченко Георгій Семенович* (1898 – ?). Народився в с. Олександрівка (нині Кадіївський район Донецької області) в родині торговця. Єврей. Освіта нижча (брав приватні уроки у єврейського вчителя). З 15 січня 1927 р. – таємний помічник уповноваженого Луганського окрвідділу ДПУ. З 1 квітня 1928 р. – таємний уповноважений Луганського окрвідділу ДПУ. З 15 вересня 1930 р. – уповноважений Луганського міськвідділу ДПУ. З 25 лютого 1932 р. – уповноважений ОВ Житомирського міськвідділу ДПУ. З 15 червня 1935 р. – оперуповноважений ОВ УДБ Коростенського окрвідділу НКВС. З 1935 р. – оперуповноважений ОВ ГУДБ НКВС 45-ї авіаційної бригади Житомирського окрвідділу НКВС. З 26 листопада 1936 р. – оперуповноважений ОВ ГУДБ НКВС 2-го кавалерійського корпусу Житомирського окрвідділу НКВС. З 1 квітня 1937 р. – помічник начальника ОВ ГУДБ НКВС 2 кавалерійського корпусу. З 1 червня 1938 р. – т.в.о. начальника 3-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області. З 1 травня 1939 р. – начальник 1-го спецвідділу УНКВС Київської області. З 1 червня 1940 р. – т.в.о. заступника начальника 2-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС Київської області. З 1 серпня 1940 р. – начальник секретаріату УНКВС Київської області. З 12 квітня 1941 р. – начальник секретаріату УНКДБ Київської області. 28 квітня 1942 р. прибув з НКВС Казахської РСР та зарахований у резерв по посаді начальника секретаріату УНКВС з прикомандируванням до опергрупи УНКВС Дніпропетровської області. Подальша доля невідома. Звання: лейтенант державної безпеки (9 лютого 1936 р.); старший лейтенант державної безпеки (7 січня 1940 р.).

Головною причиною звільнення Альтзіцера були зовсім не службові порушення, а родинні зв'язки, яких він, до речі, ніколи не приховував, під час проведення численних перевірок. По-перше, згадали про померлого у 1935 р. батька, точніше про його вугільний склад та про зв'язки з громадянами США. «Американську допомогу» Соломон Альтзіцер пояснював так: «У продовольчо-кризовий період 1933 р., коли ми не мали достатньої можливості допомагати батьку, оскільки всі ми жили у Харкові, а він у м. Запоріжжі (зі слів батька) він кілька разів отримував матеріальну допомогу з Америки, від його сина (нам він не рідний брат, від першої дружини батька), як продовольчими посилками так і невеликими грошовими переводами. З 1934 р., коли стан відновився, він, отримуючи від нас підтримку, з Америки більше нічого не отримував»⁵².

Закидали Соломону Абрамовичу і численних родичів, які виїхали до США ще перед Першою світовою війною і про існування яких він завжди повідомляв в документах і тому обурювався: «Вважаю за необхідне додати, що нас проживає в СРСР братів і сестер, як рідних так і двоюрідних, понад 20 чоловік. Ніхто не репресований. Серед нас члени і кандидати партії, комсомольці, лікарі та інженери та інші фахівці, і ні на кому не відбився стан батьків»⁵³. Слід зауважити, що молодший брат Альтзіцера, Мойсей Абрамович⁵⁴, продовжував роботу в НКВС незважаючи на «сімейний компромат».

Дуже хотілося повернутися до роботи в органах держбезпеки і Соломону Абрамовичу, і кінець-кінцем в апараті НКВС йому заявили, що справжня причина не в родичах, а в причетності до фальсифікації протоколів трійки. В своєму черговому листі до начальника УНКВС по Київській області М. Романчука Альтзіцер писав: «Когда мне об этом было объявлено, я буквально окаменел. Как можно фиксировать то, чего не было и не могло быть. Категорически отрицая это обвинение, я считаю, что Вас, товарищ КАПИТАН, неверно и нечестно информировали. Как я мог фальсифицировать повестки, когда я их не писал. Больше того – протокола с повесток я не писал. Повестки писались работниками, которые вели эти дела или же докладчиками, которые докладывали дела на заседаниях Тройки. Эти повестки утверждались соответствующими начальниками отделов. Кроме того, дела на сотрудников докладывались исключительно Наркоматом и повестки писались в Наркомате. Все дела Наркомата без исключения представлялись на Тройку при списке, утверждённом Наркомом. Моя работа заключалась в том, что я созывал на указанный мне час заседание, после заседания давал повестки и дела дикторам / специально выделенным работникам Облуправления, которые диктовали машинисткам протокол, на основе материалов повестки и дела/. После отпечатывания протокола я проверял меру наказания и выписывал документы на реализацию решений Тройки. Никаких

⁵²ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, арк. 96.

⁵³Там само, арк. 97.

⁵⁴*Альтзіцер Мойсей Абрамович* (1905 - ?). Народився в Олександрівську Катеринославської губернії в родині міщанина. Єврей. В ДПУ з 1933 р. У 1933–1935 рр. – помічник оперуповноваженого ДТВ ДПУ / ГУДБ НКВС Південної залізниці, станція Харків. З 1935 р. – оперуповноважений Транспортного відділу УДБ УНКВС Харківської області. З вересня 1937 р. – оперуповноважений ДТВ ГУДБ НКВС Південної залізниці, Харків. У 1938–1939 рр. – старший інспектор, начальник групи Дорожньо-транспортного відділу приймання та звільнення Управління Південної залізниці, Харків. У вересні – листопаді 1939 р. – старший оперуповноважений Особливого відділу НКВС табору військовополонених поляків, Путивль, Сумської області. У 1939–1941 рр. – заступник начальника 3-го відділку 2-го (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС / УНКДБ по Харківській області. У 1941–1942 рр. – заступник начальника 2-го відділку секретно-політичного відділу УДБ УНКВС по Харківській області, Куп'янськ. У 1942–1943 рр. – в резерві Відділу кадрів НКВС УРСР, Грозний. У лютому-березні 1943 р. – в резерві Відділу кадрів НКВС УРСР, м. Калач Воронезької області. У квітні-жовтні 1943 р. – заступник начальника відділку секретно-політичного відділу УНКВС по Харківській області. У 1943–1945 рр. – начальник 3-го відділку 2-го відділу УНКВС по Харківській області. У 1945–1946 рр. – начальник 5-го відділку 2-го відділу УНКДБ по Харківській області. У 1946–1947 рр. – начальник 7-го відділку 2-го відділу УНКДБ по Харківській області. У 1947–1948 рр. – заступник начальника інспекції УМДБ Харківської області. У 1948–1949 рр. – заступник начальника 2-го відділку 5-го відділу УНКДБ по Харківській області. 18 липня 1950 р. – звільнений з органів. Подальша доля невідома.

исправлений я лично не делал ни в протоколе, ни в повестках. Кроме того, ведь никто никогда не говорил со мной по этому вопросу, ведь повестки по этим делам имеются и можно убедиться, кто их писал... Я заверяю Вас словом коммуниста, что я не заслужил такого решения в отношении себя, что подтверждается моей долголетней работой честного и преданного работника»⁵⁵.

Як довго боровся за своє «чесне ім'я» секретар особливої трійки при Київському управлінні НКВС Соломон Альтзіцер, який не лише справно готував документи для позасудового

репресивного органу, а й безпосередньо брав участь у страті «контрреволюційного елементу» і особистим підписом «констатував смерть» воюючій народу, з'ясувати важко. Останній документ в особовій справі С. А. Альтзіцера датований 10 грудням 1939 року.

«Мавр виконав свою роботу, мавр може йти» – крилатий вислів німецького поета Фрідріха Шиллера, як найкраще підсумовує службову кар'єру Соломона Альтзіцера в радянських органах державної безпеки доби «Великого терору».

References

1. Amons A.I. Bykivnyans'ka trahediya. Dokumenty ta materialy. – K.: Ukr. Tsentr dukhovnoyi kul'tury, 2006. – 559 s.
2. Bilokin' S.I. Masovyy teror yak zasib derzhavnoho upravlinnya v SRSR (1917 – 1941 rr.). Dzhereloznavche doslidzhennya. – K., Kyivsk'e naukove tovarystvo im. Petra Mohyly, 1999. – 446 s.
3. Velykyy teror v Ukrayini. «Kurkul'ska operatsiya» 1937 -1938 rr. U 2-kh chastynakh / Uporyad. S.Kokin, M.Yunhe. – K., Vyd. dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2010. – Ch II. – 598 s.;
4. Orhany derzhavnoyi bezpeky Kyivshchyny (1917 – 2008) u fotohrafyakh ta dokumentakh. – K.: «Drukarnya Diaprynt», 2008. – 504 s.;
5. Sosny zamist' obeliskiv. Bilotserkivs'kyi martyroloh/ Uporyad. V.O.Kolomiyets'. – Bila Tserkva, Bilotserkivs'ke dobrovil'ne tovarystvo nezakonno represovanykh, TOV Bilotserkivdruk, 2015. – 712 s.
6. Ukrayina v dobu «Velykoho teroru»: 1936-1938 roky / avt. uporyad. S.Bohunov, V.Zolotar'ov, T.Rafal's'ka, O.Radzyvill, Yu.Shapoval - Kyiv: Lybid', 2009. – S. 504-527.
7. Hrazhdanskaya voyna y voennaya ynterventsyya v SSSR: Entsiklopedyya. – M.: Sov. Entsiklopedyya, 1983. - S.160.
8. Ystoryya formirovaniya arkhiva VChK //Arkhiv VChK. Sbornyk dokumentov / Otv. red. V.Vynohradov, A.Lytvyn, V.Khrystoforov. Sost. V.Vynohradov, N.Peremyshlennikova. – M.: Kuchkovo pole, 2007. - S. 35-36.
9. Lubyanka: Orhany VChK-OHPU-NKVD-NK·NB-MNB-MVD-K·NB. 1917–1991. Spravochnik. Avtory sost. A.Y.Kokuryn, N.V.Petrov. – M.: MFD, 2003. – S. 63.
10. Zolotar'ov V.A. ChK-DPU-NKVS na Kharkivshchyni: lyudy ta doli 1919 – 1941. – Kh.: Folio, 2003. – S. 245-246.
11. Podkur R., Chentsov V. Dokumenty orhanov hosudarstvennoy bezopasnosti USSR 1920 – 1930-kh hodov: ystochnykovedcheskyi analiz. – Ternopol', 2010. - S.32.
12. Osypov V.O. Taynaya zhyzn' Mykhayla Sholokhova. Dokumental'naya khronyka bez lehend. - M.: «Lyberyya» «Rarytet», 1995. - S. 218 - 219.

⁵⁵ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2774, т. 2, арк. 24-26.